

Het Kasteel van Breda en Vitruvius (ca. 85-20 v.Chr.), “de invloedrijkste architect van de westerse architectuur aller tijden”¹

Het artikel van Bernard Hulsman in de *NRC* van 13 april 2012, gewijd aan Le Corbusier, inspireerde mij tot het schrijven van onderstaande tekst. Hulsman legt een link tussen Le Corbusier en Vitruvius: beiden lieten een groot, geschreven oeuvre achter. Le Corbusier gaf zelfs als beroep op: letterkundige! Ik citeer: “Wie een beroemd architect wil worden, moet boeken maken. De beroemdste architect uit de klassieke oudheid, Vitruvius, is zelfs alleen door zijn boeken bekend geworden.”

Wie aandachtig het standaardwerk van G. van Wezel² over het Kasteel van Breda/het gebouw van de KMA heeft gelezen, weet dat bij het bouwen daarvan ideeën van Vitruvius verwerkt zijn.

Vitruvius, die als ‘artillerie-officier’ gediend heeft in het leger van Julius Caesar en diens ‘bellum gallicum’ als ballista-specialist heeft meegemaakt, is vooral bekend gebleven als schrijver van *De Architectura/Over de Architectuur*, waarin hij alle aspecten van de bouwkunst behandelt. Zijn enige bouwwerk is naar zijn zeggen de tempel Fanum Fortunae³ in het tegenwoordige Fano geweest: resten van dat gebouw moet men misschien onder de huidige kathedraal zoeken. Hij hechtte veel waarde aan de theorieën van presocratische natuurfilosofen zoals Empedokles van Agrigento (±490-430)⁴, die zei dat water, lucht, aarde en vuur de basiselementen van alles zijn. Hij paste dat toe op bouwmaterialen zoals steen en hout. Zo onderscheidde hij in *Liber/Verhandeling II* stenen die veel lucht bevatten waardoor ze zachter zijn en stenen met een hoog gehalte aan water, die volgens hem soepeler zijn; meer aarde maakt ze hard en door blootstelling aan vuur worden ze breekbaar. Ook de kwaliteit van hout wordt door de genoemde elementen bepaald: het hout van de lariks bijvoorbeeld bevat veel vocht en zou daardoor vuurbestendig zijn. Tijdens de renaissance (zestiende eeuw), het classicisme (zeventiende eeuw) maar ook toen Napoleon van Parijs het ‘Rome van zijn tijd’ wilde maken (neoclassicisme), speelde het gedachtegoed van Vitruvius en zijn navolgers Alberti, Serlio, Palladio een belangrijke rol.

Na in 1416 in een klooster in Sankt Gallen herontdekt te zijn, is de tekst van Vitruvius door navolgers als L. Alberti (1404-1472) en S. Serlio (1475-1554) uitgebreid met de toenmalige kennis van het perspectief. Vitruvius’ *De Architectura libri decem/Tien verhandelingen*⁵ over *Architectuur* werd door Alberti aangepast in *De Re Aedificatoria/Over de Bouwkunst*, postuum uitgegeven in 1486. Serlio’s *I sette libri dell’Architettura/De zeven verhandelingen over Architectuur* (1537), “che, per la maggior parte concordano con la dottrina di Vitruvio”/“grotendeels overeenstemmend met de doctrine van Vitruvius”, werden al in het Nederlands uitgegeven in 1539. De eerste Franse editie van Vitruvius’ werk, *L’Architecture ou l’art de bâtir mis du latin en français par Jean Martin* verscheen in 1546 in Lyon. Bramante (1444-1514) paste een en ander voor het eerst toe in zijn ontwerptekeningen voor de Sint-Pieter (1506-1626) in Rome. Zijn Tempietto/Tempeltje (1503) in Rome met zestien Dorische zuilen “wordt gezien als het volmaakte hoge-renaissanciebouwwerk.”⁶ Hans Vredeman de Vries (1526-1606) die, na de val van Antwerpen in 1585, naar de Noordelijke

¹ Bernard Hulsman in de *NRC* van 13 april 2012, katern *Boeken*, blz. 7

² G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda*, 1999

³ Lat. fanum = heiligdom; profaan = vóór, niet in het eigenlijke heiligdom: ongewijd, werelds

⁴ Zie: A.A. Peters, ‘Vitruvius en de elementenleer’ in *Hermeneus*, 1970, nummer 4, blz. 259-265

⁵ Ton Peters, *Vitruvius/Handboek bouwkunde*, 1997: gemiddeld 29 bladzijden per ‘liber’/verhandeling

⁶ J. Gympel, *Geschiedenis van de architectuur van de oudheid tot heden*, 1996, blz. 46

Nederlanden vluchtte, maakte kennis met de klassieke architectuur door *De Architectura* van Vitruvius te kopiëren. Hij schreef een inspirerend modellenboek, *Scenographiae, sive perspectivae/Ruimtelijke samenhang, of perspectief* (1604), dat hem beroemd maakte in de kringen van architecten en beeldhouwers. Dankzij de boekdrukkunst werden de ideeën over het toepassen van klassieke zuilen of pilasters snel over de Nederlanden verspreid.

In de zestiende eeuw zijn veel middeleeuwse verdedigingskastelen met smalle verticale schietgaten naar het voorbeeld van de paleizen in Italië, die toen als model golden, vervangen door lusthoven met brede façades, hoge ramen en veel decoratieve elementen. Frankrijk, dat tijdens zijn oorlogen in Italië (1494-1559) diep onder de indruk was geraakt van het luxe hofleven aldaar, liep voorop met zijn ‘kastelen aan de Loire’: Blois, Chambord, Chenonceau. Die kastelen doen misschien niet onmiddellijk denken aan de oudheid of de wedergeboorte/renaissance daarvan, maar men moet bedenken dat afmetingen, proporties, symmetrie afgekeken waren van paleizen in Italië, die op hun beurt gebouwd waren volgens de richtlijnen van Vitruvius.

De hierboven genoemde Serlio werd door de Franse koning François I (1494-1547) in 1541 in dienst genomen als architect om het kasteel van Fontainebleau aan te passen aan de renaissance van de oudheid. Zijn ‘portique de Serlio’ op de ovaalvormige binnenplaats wordt beschouwd als het allereerste Franse bouwwerk waar de regels van de oudheid, vastgelegd in de geschriften van Vitruvius, in al hun strengheid zijn toegepast.⁷

Niet alleen in Italië en Frankrijk maar ook daarbuiten werden de regels van de bouwtheoreticus uit de oudheid gerespecteerd. Ik noem enkele voorbeelden om dat te verduidelijken: het El Escorial-paleis (1584) van Philips II bij Madrid is gebouwd volgens de normen van Vitruvius.⁸ De voorgevel van het stadhuis van Antwerpen (1565) toont invloeden van Serlio⁹. En zelfs in de Verenigde Staten vindt men de invloed van Vitruvius terug in de villa (1809) van Thomas Jefferson (1743-1826) in Monticello (Virginia): het gaat hier om een interpretatie van de beschrijving, gegeven door Vitruvius, van de villa van zijn tijdgenoot Plinius. Thomas Jefferson had als ambassadeur in Europa kennis gemaakt met door Palladio ontworpen gebouwen. De voorgevel van zijn villa is ontleend aan de *I Quattro Libri dell’Architettura* (1570) van Andrea Palladio (1508-1580).¹⁰ Palladio bouwde, zoals bekend, voort op de principes van Vitruvius. De overeenkomst van zijn Villa Rotonda (1571) in Vicenza met het Pantheon (27 v.Chr.) in Rome is overduidelijk.

In Breda bleef men natuurlijk niet achter. Na een reis door Italië met keizer Karel V liet Hendrik III, heer van Breda, getrouwd met de steenrijke Spaanse Mencia de Mendoza, zijn middeleeuwse kasteel verbouwen door Tommaso Vincidor da Bologna: “Het nieuw Kasteel of ’t binnenste Hof, ’t gene het Donjon genaamt wordt, en met eene byzondere gracht omwatert is, heeft Hendrik, Graaf van Nassau, Heer van Breda, begonnen te timmeren in ’t jaar 1536, onder ’t bestier van den beruchten Italiaanschen Bouwmeester Bologne, die een groot gedeelte van ’t zelve, namentlyk alle de gebouwen en Vertrekken aan de rechter zyde van den ingang, met de groote Zaal, nog voor ’t overlyden van dien Graaf, voorgevallen den zevenden van Wynmaandt 1538, heeft voltooit.”, zo schrijft Breda’s stadshistoricus Thomas

⁷ D. Basdevant, *L’architecture française des origines à nos jours*, 1971, blz. 153: “C’était la première fois qu’un édifice français (...) s’inspirait directement de l’art gréco-romain. Son exemple fut décisif.”

⁸ F. Prina en E. Demartini, *Petite encyclopédie de l’architecture*, 2005, blz. 168

⁹ Idem, blz. 172

¹⁰ Idem, blz. 256

Ernst van Goor in 1744.¹¹ Één van de medaillons van de gravure uit omstreeks 1600 van Bartholomeus Dolendo in het Breda's Museum¹², met als onderwerp de inname van Breda in 1590, geeft een goed beeld van de pracht en praal van dit zestiende-eeuwse Bredase stadspaleis, dat een fraai voorbeeld is van de renaissancistische bouwstijl.

Dat Hendrik III van Breda de verbouwing van zijn kasteel in 1536 toevertrouwde aan Vincidor da Bologna (1493-1556?¹³) is niet zo vreemd : deze was tot 1520 medewerker van Rafaël geweest, zowel bij diens werkzaamheden in het Vaticaanpaleis als bij het inventariseren van de monumenten van het oude Rome : daardoor beheerste hij de vormentaal van de klassieke architectuur als geen ander; hij was hofschilder van keizer Karel V; vanaf 1530-1534 had hij in opdracht van Hendrik III al gewerkt aan gewelfschilderingen van de Prinsenkapel in de Grote Kerk van Breda. Na de voltooiing van zijn opdracht daar was hij al betrokken bij de bouw in renaissancestijl van de Egmondgalerij en de voorpoort. Hij had daar zelfs de ontwerpschetsen voor gemaakt.¹⁴ « Hieruit komt het beeld naar voren van een kunstenaar die op dat moment in de Nederlanden misschien wel de meest aangewezen persoon was om de wens van Hendrik III letterlijk te vertalen in de vormen van een Italiaans-klassiek paleis. »¹⁵

Bij het ontwerpen van de Dorische, Ionische en Korinthische zuilen hebben de theorieën van Vitruvius, een belangrijke rol gespeeld. Vitruvius' lessen over de indeling van een gebouw zijn blijkbaar ook in Breda gevolgd: "De overeenkomst tussen de plattegrond van het paleis met een verhoudingsschema van 3:5 en die van het klassiek Romeins huis zoals Cesare Cesariano die geeft in zijn Vitruviusvertaling uit 1521, is niet toevallig. Vincidor of nog eerder Hendrik III zal op de hoogte zijn geweest van Cesariano's interpretatie van het atrium, zoals dat door Vitruvius wordt beschreven, als een binnenhof."¹⁶ Ook bij de vormgeving van de pilasterkapitelen is rekening gehouden met wat Vitruvius geleerd had: "Voor de Dorische orde is het klassieke verhoudingsschema van Vitruvius gevolgd."¹⁷ Ook in de Ionische toegangsomlijsting van het bordestrappenhuis en van de "toegangen van de galerijen" is "het voorschrift van Vitruvius" gevolgd.¹⁸ De medaillons (nu kopieën uit 1928/29) van Griekse en Romeinse beroemdheden aan de muren van het binnenplein geven het paleis eveneens een antiek aanzien.

Het Bredase paleis past in de Europese Italiaans-klassieke belangstelling van die tijd. Het boek van Van Wezel wijst op parallellen met talrijke andere lusthoven in deze periode. Zo is Hendrik III zeker beïnvloed door wat hij op zijn reizen met Karel V heeft gezien, zoals het renaissancepaleis van Karel V in Granada en het kasteel van zijn schoonvader Don Rodrigo de Mendoza in La Calahorra. Dit laatste kasteel heeft zeker een rol gespeeld bij zijn plannen voor de Bredase realisatie. "Helaas heeft (...) het gebouw nog maar bijzonder weinig te maken met het paleis dat er ooit heeft gestaan.", zegt G. van Wezel in zijn al een paar keer geciteerde standaardwerk (blz. 12). Hendrik was zo enthousiast over het kasteel van Mendoza

¹¹ Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda*, 1744, blz. 61

¹² Zie mijn artikel in *Amphora*, aug. 2010: *Hugo de Groot en de inname van Breda met het Turfschip*, 1590

¹³ Van Wezel, blz. 153: 1556?

¹⁴ Van Wezel, blz. 25. Zie ook: G.W.C. van Wezel, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda*, 2003, blz. 301

¹⁵ Van Wezel, blz. 12

¹⁶ Van Wezel, blz. 29 en gedetailleerder: blz. 176

¹⁷ Van Wezel, blz. 214

¹⁸ Van Wezel, blz. 326/327

dat zijn broer Ludwig in 1537 in Landshut in het Duitse Beieren de eerste steen liet leggen van een vergelijkbaar paleis.¹⁹

Tot besluit: zaten wij in Breda stil toen ze in Milaan de neoclassicistische Scala (1778) bouwden? Nee, in die tijd bouwden wij in dezelfde stijl in de Boschstraat, schuin tegenover De Beyerd (1246/1643), De Olyton (1791), een fraai gebouw. Uit het bovenstaande blijkt dat ook tijdens de renaissance Breda bouwkundig niet aan de kant bleef staan: Vitruvius leeft er voort in het Kasteel van Hendrik III van Nassau.

Wim Spapens

In tijdschrift *Amphora*, juni 2012

In *Engelbrecht van Nassau*, najaar 2012

¹⁹ Zie G. van Wezel, blz. 103